

Василенко Р.

(наук. кер. — доц. Лобач К.В)

*студент III курсу історичного факультету
Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКА УГОДА 1654 РОКУ

Практично кожен українець знає про Переяславську раду 1654 р. із шкільних підручників. Але правда про ці події тільки недавно стала доходити до людської свідомості. І досі чимало громадян України сприймають цю подію (або комплекс подій, пов'язаних з Переяславською радою) не однозначно. Проте після здобуття незалежності українським народом, проросійська оцінка Переяславської ради втратила свою пріоритетність. На перший план виходять праці українських істориків національного спрямування, які дають правдиву оцінку тих подій.

Шість років тривала Визвольна війна українського народу проти Речі Посполитої. Розпочинаючи її, Богдан Хмельницький намагався знайти союзників. Після неодноразових зрадницьких дій з боку кримських татар, нестабільного становища в Молдавії (під час облоги фортеці Сучави поляками загинув син Хмельницького – Тиміш), погляд гетьмана падає на православну Московію. Починаючи з 1649 по 1654 рр. на територію Війська Запорізького було відправлено 13 посольств із Москви. Незважаючи на все це, лише у квітні 1653 року до Варшави приїздить московське посольство з вимогою повернути козакам їх права і привілеї, скасувати Берестейську церковну унію, на що польський уряд відповів відмовою [2, с.118].

Згодом у відповідь на це, 23 жовтня в Успенському соборі Кремля цар велів оголосити «війську іти війною на недруга землі руської православної – Яна Казимира». Для проведення з Україною офіційних церемоній і переговорів та вручення царської грамоти було обрано Переяслав. На загальновійськовій Генеральній раді 8 січня з промовою виступив Б. Хмельницький, який змалювавши вкрай несприятливі наслідки війни, закінчив промову словами: « А хто буде з нами незгоден тепер, куди хоче – вільна дорога». Того дня у соборній Церкві відбулося освячення союзу: присягали на Євангелії гетьман, генеральні старшини, полковники, сотники та кілька десятків представників від інших полків. Варто зазначити, що не всі прийняли ідею ради, зокрема на ній було лише 284 особи козацького стану та невелика кількість переяславських міщан. Запорізьких козаків взагалі не запросили. Щодо Хмельницького, то він сподівався на двосторонню присягу, проте Бутурлін відмовився присягати від імені царя, що викликало невдоволення гетьмана [4, с.3].

Після ради у гетьманській канцелярії відпрацьовують проект відповідного договору, а у березні послы подали письмовий текст договору з

23-х статей, які закріплювали умови за якими передбачався союз двох держав. У цих статтях підтверджувалися «права і вольності» Війська Запорізького: непорушність прав козацького стану в управлінні, суді та приватних судових відносинах. Також було закріплено права української шляхти, установлювався розмір війська (60 тис.), надання права обирати гетьмана та сплата цареві податків з українських земель. У ст. 13 була сформульована ідея про непорушність прав мирських та духовних людей. Наступна визначала зовнішню політику, а у 17 ст., що право населення гарантоване хартіями Олексія І. Решта стосувалися здебільшого спільних військових дій. Український історик і юрист А.Яковлів підкреслював, що за цим проектом «гарантувалася повнота внутрішньої автономії й усувалося будь-яке втручання царя у внутрішні справи України». Після обговорення проекту десять статей затверджувалися беззастережно, а от 4, 8, 12, 14, 15, 16 – з деякими застереженнями, що суттєво змінювали ситуацію не на користь української сторони. Згодом послі подали нову редакцію договору, що складалася з 11 статей і була затверджена царською жалуваною грамотою від 27 березня 1654 року. Гострим залишалося питання про зовнішню політику. Якщо український уряд прагнув провадити її самостійно, то московський уряд намагався заборонити йому зноситися з Річчю Посполитою та Османською імперією, обмежуючи цим самим суверенітет України. У збережених редакціях «Березневих статей» немає відповіді на те, яким чином було розв'язано це та інші спірні питання. Вони, очевидно, не були тоді вирішені і мали вирішуватися, так би мовити, «у робочому порядку».

Варто зауважити про очевидні недоліки договору 1654 р., котрий не торкався цілої низки важливих питань міждержавних відносин. Мова про деякі з цих питань, очевидно, йшла ще під час переговорів у Переяславі, про що свідчать кілька листів шляхтича С. Павші, гамбурзька («Ординарна вівторкова газета»), німецька хроніка «Theatrum Europaеum» та деякі інші.

З листів видно, що московський уряд вимагав від українського розірвати союз з Кримським ханством, заборонити приватне винокуріння, вживання тютюну (в Московській державі тоді існувала царська монополія на винокуріння, а за паління тютюну рвали ніздрі тощо); вигнати з України євреїв, а тих, хто продовжував би торгувати з ними, відлучати від церкви. Ставилися вимоги знову охрестити українців, заборонити українському простоліуду носити гарні сукні, сап'янці і т. п. [4, с. 4]. Швидше за все, тут маємо справу з витоком інформації про хід переговорів у Переяславі 1654 р. Згадані вимоги московського уряду ставилися перед українським урядом, але були ним відкинуті. Деякі з цих вимог, наприклад, щодо запровадження державної монополії на винокуріння, московський уряд висував і в подальшому, як мінімум у др. пол. XVII — поч. XVIII ст.

Щодо оцінки правового статусу української держави і по сей день між дослідниками точаться суперечки. Такі історики як М. Грушевський та В. М'якотін, вважали, що Переяславська угода була формою васальної за-

лежності, за якої сильніша сторона (цар) погоджувалася захищати слабшу, яка у свою чергу зобов'язувалася надавати військову допомогу та сплачувати податки. На думку В. Липинського, Переяславська умова мала вигляд військової конвенції, що складалася з визначеною метою: визволення України з-під Речі Посполитої, тобто простий мілітаристський союз, закріплений протекторатом царя.[1,с.77]. Таких договорів Хмельницький закріплював чимало для закріплення свого становища.

Цікавою є думка проф. Сергєєвича та Філіпова, які обстоюють тезу щодо унії обох держав у 1654 році. Проте реальна унія передбачає існування загального закону престолонаслідування, але таке з'єднання може мати й іншу форму: зв'язок між обома державами на підставі особистої унії, коли династії обох держав спорідненні між собою. У такому випадку союз діятиме доти доки житиме монарх. Сучасний дослідник Ю. Мицик вважає, що договір 1654 р. призвів тільки до утворення військово-політичного союзу, до певної конфедерації, в якій Гетьманщина зберігала свій суверенітет. Дехто навіть знаходить плюси від договору в Переяславі, зокрема врахуємо твердження О.Апанович, що «він не був для України ні трагедією, ні ганьбою», оскільки: по-перше він служив правовим визнанням Московією внутрішньополітичної суверенності козацької держави, відкривав перспективу в союзі з московитами довести до переможного кінця війну з ляхами; по-друге він юридично засвідчував відокремлення і незалежність від Речі Посполитої [5,с.92].

Отже, незважаючи на свої недоліки, Переяславська рада мала величезний вплив на становище козацької держави на міжнародній арені того часу. Навіть Річ Посполита у своїх дипломатичних стосунках трактувала Військо Запорізьке як самостійну державу. Чужоземні правителі розглядали Україну як окрему від Москви державу, а гетьмана як самостійного володаря. Зносили Московії із «союзником» здійснювалися через Посольський приказ, що фактично був міністерством закордонних справ. Україну відокремлювали від Москви державний кордон і митниці. Але сусідня держава за своєю природою була унітарною, абсолютистською, кріпосницькою державою, для якої Українська держава з її республіканським ладом була своєрідним викликом.

Література:

- 1.Переяславська рада 1654 року(Історіографія та дослідження) /Редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. - К.: Смолоскип, 2003. XX + 890 с.
2. Музиченко П.П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 4 вид., стер. – К.: Т – во «Знання», ККО, 2003. – 429 с.
3. Ю. А. Мицик « З досліджень історії Переяславської ради 1654 року» // Укр. істор. журнал – 2003, №6
- 4.Юрій Мицик, «Переяславська рада 1654 р.: міфи та реальність» з пос. на http://ukrlife.org/main/prosvita/m_1654.htm
5. Історія України / В.Ф. Верстюк, О.В. Гарань, О.І. Гуржій та ін.; Під. ред. В.А. Смолія. – К., Альтернатива, 1997 – 416 с.